

Удосконалення положень еколого-економічного управління земельними ресурсами за зональним аспектом

Альона Сергіївна Юхно¹,

к. екон. н., асистент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру

¹Державного біотехнологічного університету, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, Україна,

е-mail: alena_iukhno@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-1906-8286>;

Володимир Миколайович Опара²,

к. техн. н., професор кафедри фізичної географії та картографії

²Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

е-mail: volodimiropara2019@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0128-8400>;

Ірина Миколаївна Бузіна¹,

к. с.-г. н., доцент кафедри екології та біотехнології,

е-mail: nezabudka120187@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-0885-0558>

Еколого-економічне управління земельними ресурсами як державна система заходів направлена на забезпечення населення продовольством та інших галузей національної економіки сировиною за оптимального рівня капіталовкладень у ресурси й їх максимальної віддачі за умов дотримання екологічних цілей і програм щодо забезпечення норм і вимог раціонального використання земель сільгосп підприємств з метою одержання екологічно чистої рослинницької та тваринницької продукції при одночасному збереженні природних ресурсів. Запропоновано удосконалення положень управління земельними ресурсами на основі показників аграрного зонування, яке надає інформацію стосовно районування культур і видів сівозмін, які найбільш придатні для вирощування на території конкретного сільськогосподарського підприємства, здійснення технологічних заходів щодо використання та охорони земель, рівня впливу зазначених заходів на продуктивність та ефективність використання земель сільськогосподарським підприємством. З огляду на класифікаційні ознаки елементів екологічного зонування, що входять до складу аграрного, надаються обмеження на вирощування певних культур на території сільгосп підприємства з урахуванням його локальних особливостей. Такі економічні показники при організації господарства як спеціалізація, концентрація та інтеграція виробництва при вмілому застосуванні сприятимуть підвищенню ефективності використання земель аграрних товаровиробників. Соціально-економічні класифікаційні ознаки аграрного зонування дозволять визначити рівень трудовіддачі та здійснити інтеграцію праці. Визначено оптимальне співвідношення земельних угідь в межах аграрних зон Сумської та Харківської областей. Запропоновано порядок трансформації еродованих земель, господарське використання яких за призначенням у складі сільськогосподарських підприємств є економічно неефективним, що знизить капіталовкладення у земельні ресурси сільськогосподарськими підприємствами, забезпечить підвищення родючості земель, отримання значно більшого обсягу екологічно чистої сільськогосподарської продукції з одиниці площі та підвищить її конкурентоспроможність на світовому ринку.

Ключові слова: еколого-економічне управління земельними ресурсами, зонування земель, аграрні зони, сільськогосподарське підприємство, екологічне зонування, оптимальне співвідношення земельних угідь.

Як цитувати: Юхно А. С., Опара В. М., Бузіна І. М. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія», 2022. – Вип. 56. – С. 277-295. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2022-56-21>

In cites: Iukhno A. S., Opara V. M., Buzina I. M. (2022). Improving of ecological and economic management of land resources by with zonal aspect. Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, series "Geology. Geography. Ecology", (56), 277-295. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2022-56-21> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. Розвиток земельних відносин в Україні обумовив зміни в управлінні земельними ресурсами. Перерозподіл земель, як основного національного багатства нашої держави згідно з Конституцією України [1], між суб'єктами господарювання, впровадження рівноправних форм власності на землю призвели до загострення економічних та екологічних проблем сільськогосподарських землекористувачів. Одержання Україною статусу країни з ринковою економікою, вступ до Світової організації торгівлі, асоціація з Європейським Союзом зобов'язують українських аграрних товаровиробників забезпечити дієву конкуренцію, виробництво екологічно

чистої продукції, орієнтацію на світовий ринок та обумовлюють необхідність удосконалення еколого-економічного управління земельними ресурсами, проведення державних заходів щодо раціонального й ефективного використання земель у структурі сільськогосподарських підприємств. Адже земля є засобом виробництва у сільському господарстві відповідно до Земельного кодексу України [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наприкінці XIX – початку XX ст. зароджується наука управління, заснована на працях Тейлора Ф. [3], Гілбрета Ф., Гілбрет Л. і Гантта Г. При цьому концепція наукового управління стає пере-

ломною віхою, завдяки чому управління почало визнаватись як окрема галузь досліджень.

Нестабільність ринкової капіталістичної економіки і необхідність державного втручання при управлінні вперше довів Кейнс Дж. [4].

Велика заслуга в розвитку наукових напрямків та ідей гуманізації управління виробництвом належить Оуену Р. [5], який практикував запровадження невідомих на той час соціально-психологічних методів управління.

Значну увагу питанням управління в умовах індустріалізації – розподілу вартості товарів між різними класами суспільства, координації та організації виробничого контролю на підприємстві, – приділяв Рікардо Д. [6]. Він розробив закінчену теорію про форми земельної ренти. Був прихильником концепції економічного лібералізму, що не допускає ніякого державного втручання в економіку і передбачає вільну діяльність.

Сміт А. [7] запропонував свій погляд на роль держави в управлінні, проаналізувавши обов'язки держави та індивідуума. Він вважав що держава повинна забезпечувати безпеку життя людини та її власності, вирішувати спори, гарантувати дотримання правил, виконувати інші функції, які індивідуум не в змозі виконати самостійно або робить це неефективно.

Певний вплив на об'єкт та суб'єкт управління здійснюється за допомогою функцій управління, що лежать в основі даної науки. Уперше сформулював функції управління Файоль А. [8]. Вони представлені у такому вигляді: планування – прогнозування – наукове передбачення розвитку національної економіки, результатів цього розвитку, соціальних та інших наслідків; організація – вдосконалення організаційної структури управління і розробка науково обґрунтованих методів її роботи і функцій, спрямованих на досягнення основних цілей розвитку суспільного виробництва; розпорядження – цілеспрямований вплив на персонал підприємства, організації чи установи; погодження – це знаходження «золотої середини» між усіма учасниками виробничих відносин; контроль – спостереження за виконанням розпоряджень та інших правил, регламентованих вимогами виробництва [8].

Значну увагу управлінню земельними ресурсами в Україні приділяли сучасні вітчизняні вчені.

Дослідженням питання організації території та управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств із застосуванням землепорядних методів з метою здійснення Продовольчої програми та розвитку сільського господарства займалися такі науковці як Вервейко А.П. [9] та Горохов Г.І. [10].

Класифікацію методів управління за ознаками змісту та механізмом (способом) впливу на

земельні ресурси запропонували Горлачук В.В. [11], В'юн В.Г. [11, 12], Песчанська І.М. [12] та Сохнич А.Я. [11, 12]. До першої групи методів відносяться адміністративні, до другої – економічні та соціально-психологічні.

Економічні методи управління представляють способи досягнення економічних цілей на основі реалізації вимог економічних законів. Вони здійснюються шляхом створення економічних умов, що ініціюють трудовий колектив для досягнення кращих результатів у своїй діяльності, з одного боку, а з іншого – економічного регулювання раціонального використання та охорони земель без заходів адміністративного впливу зазначають Третяк А.М. [13] та Дорош О.С. [13].

Мартин А.Г. [14] в своїх дослідженнях доводив, що економічні методи управління виробництвом гнучкіші і швидше реагують на зміни суспільних потреб.

Добряк Д.С. [15] звертав увагу на екологобезпечне використання земель сільськогосподарського призначення при здійсненні управління земельними ресурсами.

Питання зонування земель, виділення одиниць природно-сільськогосподарського районування, встановлення їх меж, класифікаційних ознак, розроблення схем природно-сільськогосподарського районування території України досліджувалося такими науковцями як О.П. Канаши [16, 17], Г.К. Лоїк [18], Б.С. Носко [19], С.О. Осипчук [17, 18], Б.М. Чепков [19] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Науковцями окремо досліджувалися питання управління земельними ресурсами з деталізацією за економічною, екологічною, технічною, технологічною, правовою та іншими складовими. Інші науковці окремо вивчали питання здійснення на території України природно-сільськогосподарського та інших видів зонуваль.

Авторами вперше запропоновано розглядати в комплексі питання еколого-економічного управління земельними ресурсами спираючись на дані та показники зонування земель з метою підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення сільськогосподарськими підприємствами.

Формулювання мети статті. Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування еколого-економічного управління земельними ресурсами у структурі зональних підходів до формування та розвитку сільськогосподарських підприємств і розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності використання земель аграрними товаровиробниками.

Для досягнення мети дослідження виконані такі завдання:

- уточнити зміст категорії «еколого-економічне управління земельними ресурсами» сільськогосподарських підприємств;

- здійснити теоретико-методологічне обґрунтування галузевого аграрного зонування земель з метою вдосконалення управління земельними ресурсами при формуванні та розвитку сільськогосподарських підприємств;

- сформулювати дефініцію категорії «сільськогосподарське підприємство» у контексті еколого-економічного управління земельними ресурсами;

- обґрунтувати оптимальне співвідношення земельних угідь (рілля : природні кормові угіддя : ліси й інші лісовкриті площі) для адміністративних одиниць та України у цілому; розробити порядок і визначити шляхи трансформації зазначених угідь у складі сільськогосподарських підприємств;

- визначити зональний напрям використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Методи дослідження. При дослідженні використовувалися науково-методичні основи природно-сільськогосподарського районування території України, виділення таксономічних одиниць районування та їх основних характеристик.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до аналізу проблем становлення еколого-економічного управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств в умовах зональності. Теоретичну основу дослідження склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з питань управління земельними ресурсами, формування та розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах зональності.

У процесі дослідження було використано такі методи: історико-еволюційний (теорія зонування у розвитку та як окрема наукова галузь), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків), розрахунково-конструктивний (визначення оптимального співвідношення земельних угідь для адміністративних областей), порівняльний й інші загальноприйняті методи та сучасні економіко-статистичні прийоми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління як окрема галузь досліджує систему, в якій реалізуються функції управління. У системі управління виділяють управляючу і керовану системи, об'єкт та суб'єкт управління.

Управляюча система (суб'єкт) здійснює функції управління (рис. 1), а керована є його об'єктом. Між управляючою та керованою системами мають бути канали зв'язку. Каналом зв'язку до управляючої системи від керованої передаєть-

ся інформація про стан останньої, а у зворотному напрямі – управляюча інформація [13].

Екологічні методи управління представляють способи досягнення екологічних цілей, основною метою яких є раціональне використання земель сільськогосподарськими підприємствами, зменшення антропогенного впливу на земельні ресурси, сприяння покращенню екологічних показників земельних ресурсів.

Економічне обґрунтування управління земельними ресурсами направлене на ефективне використання ресурсного потенціалу, економічне стимулювання раціонального використання й охорони земель, та здійснюється за двома напрямками: управління земельними ресурсами, що реалізується та контролюється органами виконавчої влади та місцевого самоврядування відповідно до закону; умови ринку, які визначаються попитом та пропозицією.

Землевпорядні методи управління є комбінацією екологічних, правових, соціальних, економічних та інших методів, шляхом яких встановлюються обмеження у використанні земель, землеохоронні регламенти [13].

Шляхом здійснення землеустрою державою здійснюються управлінські рішення щодо організації заходів з поліпшення та охорони земель, облаштування і оформлення правового режиму землекористування, економічного стимулювання раціонального землекористування [13].

Раціональне використання землі повинно бути в першу чергу екологічнобезпечним (табл. 1), відповідати її цільовому призначенню, забезпечувати високу ефективність землекористування та охорону, спрямовуватися на запобігання необґрунтованого вилучення земель сільськогосподарського призначення, захист від антропогенного впливу, відтворення і підвищення продуктивності земель.

Зонування земель здійснюється в контексті еколого-економічного управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств на території об'єкту, за яким ідентифікується чи проявляється ознака зонування у межах адміністративно-територіальної одиниці, під впливом системи управління земельними ресурсами при забезпеченні використання земель згідно з їх цільовим призначенням. Зонування земель повинно встановлювати наявність або відсутність рівня обмежень у використанні конкретно визначеної земельної ділянки з урахуванням її розташування у межах певної зони; обмеження прав власників землі та землекористувачів. Ці обмеження мають стосуватися просторових характеристик, формування виду сільськогосподарського підприємства, системи обробітку ґрунту, обмежень у розміщенні та вирощуванні певних сільськогосподарських

Рис. 1. Логічна схема структури управління* / Fig. 1. Logical scheme of the management structure*

*Джерело: розроблено авторами на основі власних досліджень та джерел [13, 15]

культур, типів сівозмін тощо.

Зонування земель – це встановлення, виділення та об'єднання однорідних територій та земельних масивів відповідно до визначених властивостей, які встановлюються згідно з поставленим завданням, категорією земель, наявними обмеженнями щодо використання земельних ресурсів та типом землекористування.

У США, ФРН, Франції зонування земель введено у правове поле. Інформація щодо зонування земель має відкритий характер і підприємець чи інвестор можуть одержати весь її обсяг про наявні обмеження та ризику у певних зонах. Досвід Російської Федерації, яка вже запровадила окремі види зонування земель, свідчить про перспективність і ефективність цього заходу. Очевидно, що цей напрямок прийнятний і для умов України [22,

С. 19].

З метою удосконалення планування використання земель, формування режиму землекористування та підвищення ефективності регулювання земельних відносин відповідно до проекту Закону України «Про зонування земель» [23] виділяють типи землекористування, одним з яких є сільськогосподарський.

Відповідно, виникає необхідність виділення окремого галузевого зонування для сільськогосподарського типу землекористування – аграрного зонування, яке має місце застосування для сільськогосподарських підприємств.

Зонування земель як напрям Державного земельного кадастру зафіксовано положеннями Земельного кодексу України (ст. 180, 197) [2] та Законом України «Про Державний земельний када-

Основні напрями раціонального використання земельних ресурсів
сільськогосподарськими підприємствами та підвищення їх ефективності*

№ з/п	Групи основних заходів	Коротка характеристика	Шляхи підвищення ефективності
1	2	3	4
1	Екологічні заходи: ✓ екологічний напрям; ✓ технологічний напрям	Включає широкий спектр аграрних та технічних заходів направлених на підвищення ефективності та раціональності використання земель агроформуваннями	<p>Екологічний напрям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - зменшення антропогенного навантаження на земельні ресурси; - збільшення виробництва екологічно-чистої продукції; - зменшення впливу негативних природних явищ (регулювання річкових потоків, берегоукріплення, ліквідація зсувів ґрунту, обвалів). <p>Технологічний напрям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - захист земель від негативних наслідків виробничої діяльності; - підвищення родючості ґрунту; - удосконалення структури посівних площ на основі показників зонування земель; - розширення повторних та пожнивних посівів; - запобігання ерозії, осушення, зрошення, гіпсування земель; - залучення сучасної інформації про якісний стан природно-ресурсної бази агропідприємства; - розробка проектів землеустрою з контурно-меліоративною організацією територій; - підбір відповідних добрив до кожної культури у різних сівозмінах; - збалансований обробіток полів пестицидами; - рекультивація порушених земель
2	Соціально-економічні заходи: ✓ соціальний напрям; ✓ економічний напрям	Включають широкий спектр методів соціального формування та регулювання, морального стимулювання, свідомого використання всієї системи економічних законів і категорій ринкової економіки задля досягнення економічних та соціальних цілей управління	<p>Економічний напрям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - підвищення ефективності використання земельних ресурсів; - збільшення зацікавленості землевласників та землекористувачів у збереженні і відтворенні родючості ґрунтів; - інвестиції; - поглиблення спеціалізації та концентрації виробництва на основі міжгосподарської кооперації й агропромислової інтеграції; - раціональне використання виробничих фондів та трудових ресурсів. <p>Соціальний напрям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - забезпечення кожного господарства необхідною кількістю кваліфікованих спеціалістів; - поліпшення умов праці та побуту людей; - широке використання прогресивних форм організації виробництва і оплати праці.

1	2	3	4
3	<p>Організаційно-господарські заходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ організаційний напрям; ✓ господарський напрям. 	<p>Базуються на державному управлінні, вимогливості керівництва підприємств, дисципліні та відповідальності працівників з метою координації виробничого процесу для виконання поставлених перед ними завдань.</p>	<p>Організаційний напрям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - раціональне співвідношення робітників і матеріально-технічних ресурсів; - встановлення правил, які мають обов'язковий характер, та регулюють землекористування; - вироблення стандартних процедур адміністративного впливу на організацію підприємств. <p>Господарський напрям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - удосконалення системи управління виробництвом; - запровадження прогресивних технологій; - розробка і запровадження рекомендацій з організації та вдосконалення виробничих процесів.

*Джерело: табличні дані сформовані автором на основі джерел [13, 20, 21]

стр» (ст. 17) [24]. Спроби застосування зонування земель зроблено відповідно до Закону України «Про Генеральну схему планування території України» [25] з метою створення повноцінного життєвого середовища та сприятливих умов розвитку економіки, відповідно до положень якого виділені зони сільського господарства.

Межі зон уточнюються у процесі планування територій на регіональному і місцевому рівнях та визначаються в порядку, встановленому законодавчо.

Зонування земель здійснюється на території ради, де відбувається узгодження інтересів територіальних громад та органів виконавчої влади.

Виділяють такі види зонування як екологічне, кадастрове, функціональне, оціночне, економічне, соціальне, соціально-економічне, природно-економічне, природно-сільськогосподарське та ін.

Процедура кадастрового зонування передбачає ідентифікацію земельних ділянок присвоєння їм кадастрових номерів.

Оціночне зонування застосовується при визначенні нормативної грошової оцінки земель населених пунктів.

Функціональне зонування передбачає виділення на території населених пунктів сільбищної (житлової) зони, виробничої (промислової) зони та зони відпочинку (ландшафтно-рекреаційної).

Соціальне зонування проводиться на території певної адміністративно-територіальної одиниці з метою виділення однорідних територій за соціальними характеристиками (віковою структурою, статтю, зайнятістю у сферах народного господарства, рівнем народжуваності та смертності, кількістю та щільністю населення, рівнем забез-

печення закладами побутового обслуговування, соціальної сфери тощо).

Раціональне розміщення продуктивних сил неможливе без економічного районування, результатом якого є науково обґрунтований поділ території країни на окремі великі економічні райони відповідно до їх природних і економічних умов.

На розвиток економіки в сільському господарстві значний вплив мають природні та екологічні умови. На території України склалося шість природно-економічних зон: Полісся, Лісостеп, північний і центральний Степ, південний Степ, передгірні та гірські райони Криму, передгірні та гірські райони Карпат. Кожна з них має свої особливості та різниться галузевою структурою сільського господарства [26].

У зоні Полісся розвивається м'ясо-молочне скотарство, льонарство та картоплярство. У Лісостепу – сільське господарство скотарсько-буряківничо-зернового напрямку. Північний і центральний Степ – це зона, для якої характерне виробництво зерна, соняшнику, продукції скотарства і свинарства. У південному Степу розміщене виробництво озимої пшениці, соняшнику, південних конопель, овочів і баштанних культур. У зоні передгірних і гірських районів Криму розташовано виробництво винограду, плодів і ефіроолійних культур. У зоні передгірних і гірських районів Карпат провідними галузями є м'ясо-молочне скотарство і вівчарство, успішно розвиваються виробництво льону-довгунцю, тютюну, а також садівництво і виноградарство [26].

Природно-економічне зонування земель впливає на зосередження засобів виробництва, земельних і трудових ресурсів з метою збільшення

виходу продукції у спеціалізованих підприємствах і об'єднаннях – концентрацію сільськогосподарського виробництва [20].

Екологічне зонування враховує ступінь перетворення природного середовища внаслідок антропогенного впливу, рівень цього впливу; несприятливі природно-антропогенні процеси; екологічне оцінювання території; стан еродованості ґрунтів; інтенсивність ерозійних процесів, їх динаміку; забруднення ґрунтів пестицидами, важкими металами, радіонуклідами тощо; забезпечення ґрунтів поживними речовинами, мікроелементами та ін.

З метою надання більш точних рекомендацій сільськогосподарським товаровиробникам потрібно враховувати поділ території за інтенсивністю використання на 3 еколого-технологічні групи (ЕТГ). Такий поділ допомагає диференційовано використовувати сільськогосподарські угіддя, дає змогу перейти від прямокутної організації території до контурної, надає інформацію щодо оптимального співвідношення у сівозмінах просапних культур і суцільного посіву залежно від потенційної небезпеки прояву ерозійних процесів, інтенсивного та біологічного землеробства [27].

Основою зонування земель сільськогосподарського призначення є природно-сільськогосподарське районування – поділ території України та окремих регіонів з урахуванням природних умов і агробіологічних вимог сільськогосподарських рослин [13].

Природно-сільськогосподарське районування застосовується при визначенні науково-обґрунтованого розміщення сільгоспвиробництва, розробки генеральних схем використання земельних ресурсів, систем ведення сільського господарства і землеробства, схем і проектів землеустрою тощо.

Схема природно-сільськогосподарського районування території України розроблялася послідовно від найвищих таксономічних одиниць – природно-сільськогосподарських зон та гірських областей, до найнижчих таксонів – провінцій, округів, районів. При цьому враховувалися природні умови і особливості використання земельного фонду, насамперед земель сільськогосподарського призначення.

В результаті виконання науково-дослідної роботи в декілька етапів на території України було виокремлено 5 природно-сільськогосподарських зон та 2 гірські області, 19 природно-сільськогосподарських провінцій, 33 природно-сільськогосподарських округи, у тому числі 1 підокруг, та 222 природно-сільськогосподарські райони [19, 22].

Кожний природно-сільськогосподарський таксон має розроблену еколого-господарську ха-

рактеристику за показниками приведеними в таблиці 2.

У результаті проведеного детального аналізу видів зонування земель, враховуючи пріоритетність використання земель сільськогосподарського призначення (відповідно до ст. 23 ЗК) та аграрний напрям розвитку України, доцільно сформувати такий вид зонування як аграрне (рис. 2).

На нашу думку, аграрне зонування – це галузеве зонування земель в аграрному секторі економіки, що базується на природно-кліматичних, економічних та екологічних показниках, включає однорідні земельні масиви з відповідним виробничим потенціалом, рівнем еколого-антропогенного навантаження, характеризується певним співвідношенням земельних угідь, типом сільськогосподарського виробництва та зональної спеціалізації, рівнем трудовіддачі та дозволяє визначитися органам державного управління з потенційними можливостями виробничої діяльності аграрних підприємств.

У проекті Закону України «Про зонування земель» відповідно до положень Закону України «Про Генеральну схему планування території України» пропонуємо передбачити такий вид зонування як аграрне, яке рекомендуємо підпорядковувати у частині визначення територій переважно агропромислового виробництва та сільської забудови й у подальші розробки регіональних схем використання та охорони земель включати аграрне зонування. Контроль за здійсненням положень щодо запровадження аграрного зонування земель на території окремого сільськогосподарського підприємства передбачено покласти на райдержадміністрації.

Аграрне зонування поєднує елементи природно-сільськогосподарського, природно-економічного, екологічного та соціально-економічного характеру, що справляють вплив на діяльність сільськогосподарських підприємств, надає напрями управління їх розвитком і передбачає виділення в межах території адміністративних областей аграрних зон.

Межі аграрних зон формуються з урахуванням напряму економічного використання земель в аграрному секторі. Відповідно до приналежності землекористування до аграрної зони сільгосп-підприємству надається інформація стосовно районуваних культур і видів сівозмін, які найбільш придатні для вирощування на його території, здійснення технологічних заходів щодо використання та охорони земель, рівня впливу зазначених заходів на продуктивність та ефективність використання земель господарством. З огляду на класифікаційні ознаки елементів екологічного зонування, що входять до складу аграрного, надаються

Показники еколого-господарської характеристики природно-сільськогосподарських таксонів України*

№ з/п	Назва показника	Основні елементи, що характеризують показник
1	Клімат (середньобагаторічні показники)	а) розподіл опадів по місяцях і за рік; б) мінімальні та максимальні суми річних опадів; в) середньорічна температура повітря; г) сума активних температур (понад + 10 град. С); г) гідротермічний коефіцієнт за Селяніновим (ГТК); д) тривалість вегетаційного періоду; е) запаси продуктивної вологи в ґрунті на початок вегетаційного періоду; є) кількість днів із суховіями
2	Геоморфологія, рельєф і гідрологія	а) належність території до певних геоморфологічних регіонів та їхні характерні особливості; б) основні типи рельєфу, їх співвідношення, розчленованість і дренажність поверхні; в) поверхневі води (річкова мережа); г) ґрунтові води (глибина залягання за елементами рельєфу та мінералізація)
3	Ґрунтовий покрив	а) площі й питома вага агропромислових груп ґрунтів; б) основні властивості та показники ґрунтів (гумус – вміст, глибина профілю; вміст фізичної глини і мулу; кислотність – рН тощо); в) площа й питома вага деградованих і малопродуктивних земель у складі орних угідь; г) площа й питома вага особливо цінних земель
4	Якісна характеристика сільськогосподарських угідь	а) механічний склад; б) засоленість; в) солонцеві комплекси; г) кислотність; г) перезволоженість; д) заболоченість; е) кам'янистість (скелетність); є) дефльованість; ж) еродованість
5	Придатність ґрунтів для вирощування основних сільськогосподарських культур	а) бали зокремленого бонітування орних земель під розміщення сільськогосподарських культур; б) економічна оцінка ефективності вирощування основних сільськогосподарських культур
6	Співвідношення земельних угідь	а) загальна площа земельних угідь; б) загальна площа сільськогосподарських угідь; в) лісистість (площа, питома вага); г) оптимізація структури угідь

*Джерело: табличні дані сформовані авторами на основі джерел [17, 18, 19, 22]

обмеження на вирощування певних культур на території сільгоспідприємства з урахуванням його локальних особливостей та оптимального співвідношення культур у сівозмінах. Такі економічні показники при організації господарства як спеціалізація, концентрація та інтеграція виробництва при вмілому застосуванні сприятимуть підвищенню ефективності використання земель аграрних товаровиробників. Соціально-економіч-

ні класифікаційні ознаки аграрного зонування дозволять визначити рівень трудовіддачі та здійснити інтеграцію праці шляхом підвищення кваліфікаційного рівня населення направленням на навчання за рахунок підприємств у зв'язку з необхідністю у забезпеченні кваліфікованими кадрами.

Аграрне зонування варто визначати як механізм еколого-економічного управління земельни-

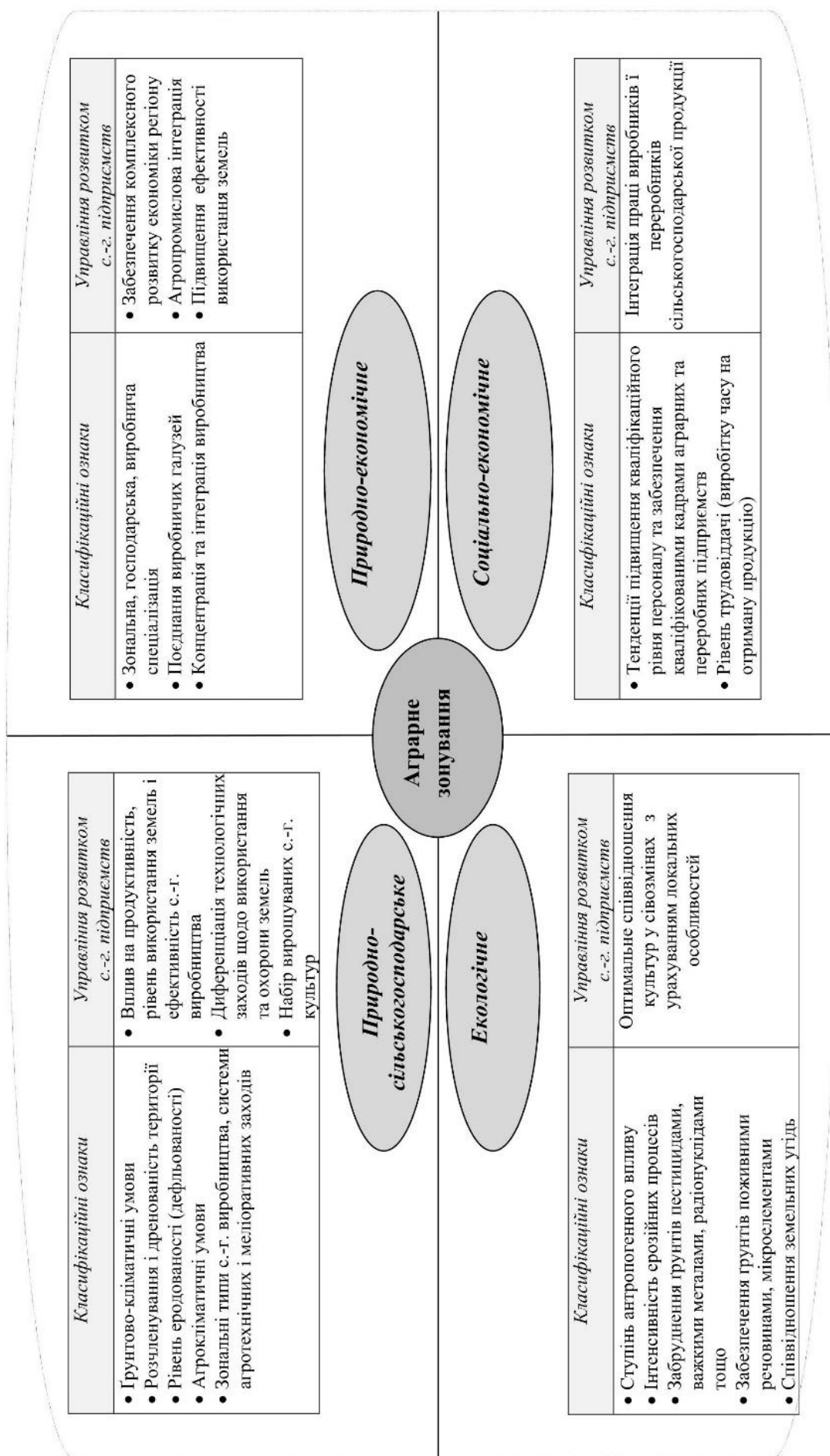

Рис. 2. Компонентна структура аграрного зонування земель і його вплив на управління розвитком сільськогосподарських підприємств*
 Fig. 2. The component structure of agrarian land zoning and its influence on the management of agricultural enterprises*

*Джерело: розроблено авторами

ми ресурсами, при здійсненні якого у межах адміністративних областей виділяють зони, які характеризуються такими класифікаційними ознаками як співвідношення земельних угідь, коефіцієнт ерозійної небезпеки, змив ґрунту, наявність територій забруднених промисловими відходами, відносна однорідність ґрунтово-кліматичних умов території, що справляють відбиток на ефективність використання наявних земельних ресурсів і розвиток зональних типів сільськогосподарського виробництва, урахування спеціалізації сільськогосподарських підприємств.

Аграрні відмінності управління земельними ресурсами лісостепової та степової зон України потребують створення єдиного підходу використання ресурсного потенціалу в межах сучасних землеволодіння і землекористувань. З цією метою передбачається дослідження структури земельних угідь та стану земельних ресурсів, на основі яких пропонуються рекомендації щодо ефективного та раціонального еколого-економічного управління земельними ресурсами у складі сільськогосподарських підприємств.

Сучасний стан земельних ресурсів (еродована рілля складає 81% від загальної площі ріллі [28]), процеси, що негативно відбиваються на рівні продуктивності земель (щороку від дії водної та вітрової ерозії втрачаємо 740 млн. т родючого ґрунту, який містить близько 24 млн. т гумусу; ерозійні процеси зменшують вміст гумусу в слабоеродованих ґрунтах на 5 – 10%, середньоеродованих – 25 – 30%, сильноеродованих 35 – 40% порівняно з їх повно-профільними аналогами [28]) призводять до зниження сільськогосподарського виробництва. Так, урожайність зернових культур в Україні в 1923 – 1934 рр. складала 66 ц/га, тоді як сьогодні з урахуванням досягнень сучасного науково-технічного прогресу – близько 50 ц/га. На нашу думку, деградаційні явища спричинені перш за все прорахунками щодо оптимального і припустимого використання земель, яке визначається знаходженням найкращого варіанту щодо визначення площ та структури земельних угідь з врахуванням показників зонування земель та приведення площ угідь адміністративно-територіальних одиниць до оптимальної структури з метою еколого-економічного управління земельними ресурсами та підтримки екологічної стабільності території.

Нині екологічно оптимізованої структури угідь для України не розроблено, хоча ще сто років тому Докучаєв В.В. [29] запропонував включати до числа найважливіших заходів щодо регулювання екологічного балансу на території степів розробку норм, які визначають відносну площу лук, ріллі, лісу та вод.

Сьогодні різні дослідники сходяться до одно-

го – визнання необхідності зменшення сільськогосподарської освоєності та розораності земельного фонду за рахунок його оптимізації, але в кількісному співвідношенні притримуються різних точок зору.

Козлов Н.В. та Палапа Н.В. [30] рекомендують привести співвідношення ліс : луки і пасовища : рілля : вода до рівня 30 : 30 : 20 : 20, враховуючи досвід передових країн Західної Європи та Північної Америки, де розораність становить, наприклад, в Англії, Франції, Німеччині – 28-32%, у США – 15,8%.

Бавровська Н.М. та Мартин А.Г. пропонують зменшення освоєності та розораності території України шляхом консервації деградованих та малопродуктивних земель [31].

Созінов О.О. пропонує оцінювати екологічний стан агроландшафту за співвідношенням рілля : природні кормові угіддя (сіножаті та пасовища) : ліси на рівні 1 : 1,6 : 3,6 [32].

Вчені Гойке Е. та Риборські І. екологічну сталість агроландшафтів визначають за допомогою коефіцієнтів: для лісів – 1,0, пасовищ – 0,58, сіножатей – 0,62, ріллі – 0,14 [33].

На нашу думку, дані дослідження не можуть бути використані при оптимізації земельних угідь України, оскільки коефіцієнт для ріллі 0,14 був виведений на основі досліджень розчленованих ландшафтів підзолистих, горнопідзолистих і сильнозмитих ґрунтів Словаччини та для орних земель України, сформованих на повнопрофільних чорноземах рівнинних плато, є неприйнятним.

В наукових дослідженнях Бяллович Ю.П. встановлює оптимальну лісистість для зони Лісостепу України на рівні 18%, для зони Степу – 9% [34].

З метою дослідження та визначення оптимального складу земельних угідь при еколого-економічному управлінні земельними ресурсами з врахуванням показників аграрного зонування земель обрані Сумська та Харківська області, які відносяться до потужних сільськогосподарських регіонів і мають вигідне місце розташування по відношенню до ринків збуту сільськогосподарської продукції.

Сумська та Харківська області складають північно-східний економічний регіон нашої держави та розташовані у межах двох природно-сільськогосподарських зон.

Межа поліської та лісостепової природно-сільськогосподарських зон проходить у північно-західній частині Сумської області (рис. 3). До зони Лісостепу відносяться Глухівський (03), Буринський (04), Недригайлівський (05), Липоводолинсько-Білопільський (06), Тростянецький (07) та Охтирський (08) природно-сільськогосподарські райони.

Полісся

- 01 - Середино-Будський природно-сільськогосподарський район
- 02 - Шосткинський природно-сільськогосподарський район

Лісостеп

- 03 - Глухівський природно-сільськогосподарський район
- 04 - Буринський природно-сільськогосподарський район
- 05 - Недригайлівський природно-сільськогосподарський район
- 06 - Липоводолинсько-Білопільський природно-сільськогосподарський район
- 07 - Тростянецький природно-сільськогосподарський район
- 08 - Охтирський природно-сільськогосподарський район

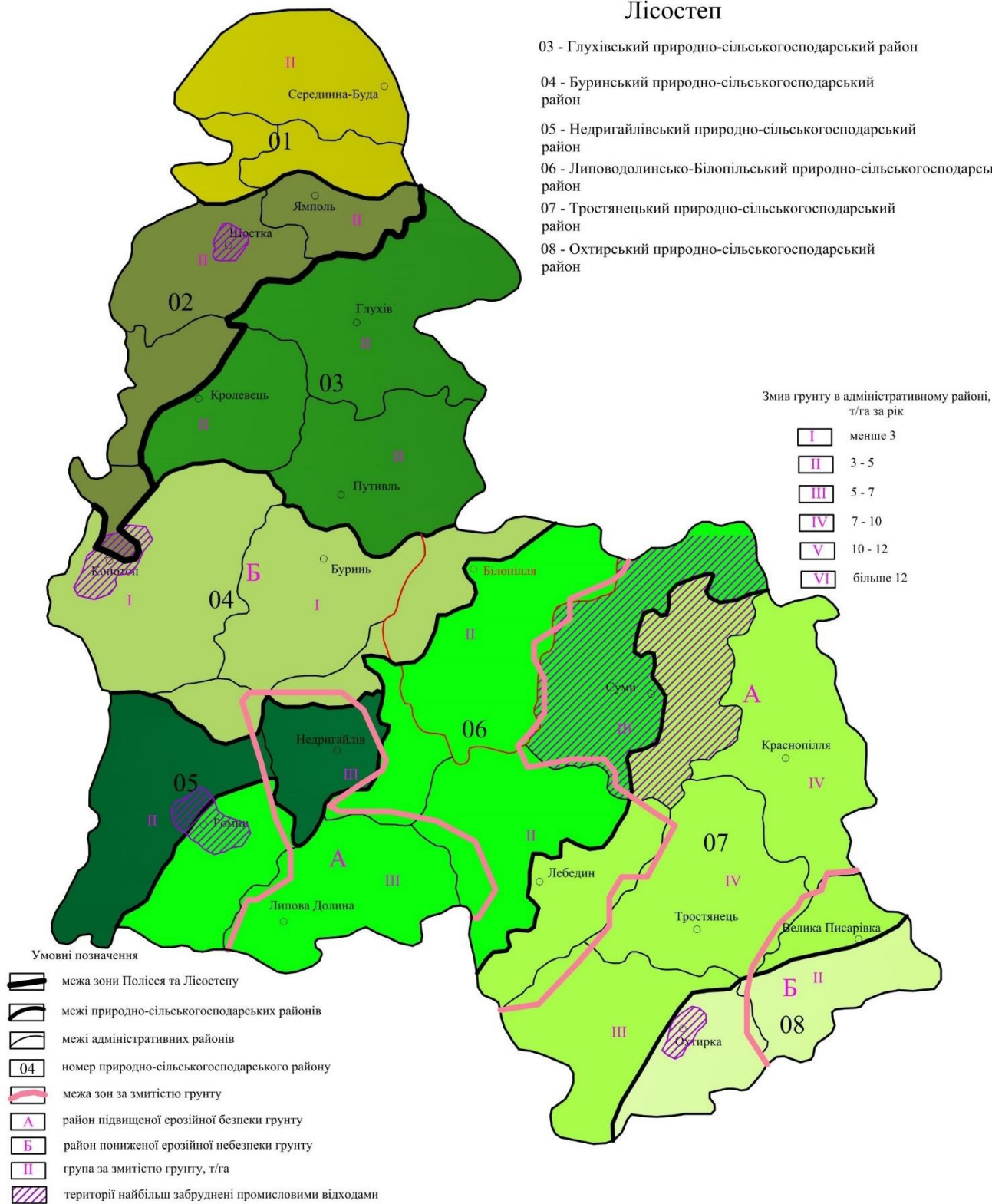

Рис. 3. Схема аграрного зонування земель та екологічного районування Сумської області*
 Fig. 3. Scheme of agrarian land zoning and ecological zoning of the Sumy region*
 *Джерело: розроблено авторами

Межа лісостепової та степової зон ділить територію Харківської області майже навпіл (рис. 4). До зони Степу належать – Зачепилівсько-Близнюківський (04), Балаклійський (05) та Куп'янський (06) природно-сільськогосподарські райони.

Окрім природно-сільськогосподарського зонування, на території Сумської та Харківської областей досліджене екологічне районування за двома напрямками: змив ґрунту на території областей у розрізі адміністративних районів, т/га за рік; забруднення території промисловими відходами.

У результаті проведеного дослідження на територіях областей виділили: райони підвищеної ерозійної небезпеки ґрунту (А), до яких віднесли Краснопільський, Тростянецький, Липоводолинський, Охтирський, Сумський, Недригайлівський райони Сумської області та Краснокутський, Коломацький, Валківський, Нововодолазький, Золочівський, Дергачівський, Зміївський, Чугуївський, Печенізький, Балаклійський, Ізюмський, Вовчанський, Великобурлуцький, Дворічанський, Куп'янський, Шевченківський та Борівський райони Харківської області; та райони пониженої ерозійної небезпеки ґрунту (Б).

Сьогодні Сумська область входить у десятку найбільш екологічно благополучних регіонів України. Умовно чисті території знаходяться на півночі Сумщини, інша територія відноситься до помірно-забрудненої. Найбільш забрудненими промисловими відходами територіями від викидів промпідприємств Сумської області є місто Суми та Сумський район, землі навколо міст Охтирка, Шостка, Конотоп, Ромни.

Харківська область належить до помірно-забрудненого регіону. На території Харківської області забруднені території розташовані навколо міст Харкова, Богодухова, Ізюм, Барвінкове, Лозової, Первомайського. Також забрудненню підпадають землі у північно-західній частині Краснокутського району, у південно-східній частині Нововодолазького району, на північний захід від міста Балаклія, на південь та північ від селища Шевченкове, у західній та східній частинах Куп'янського району, на північ від селища Близнюки та на схід від селища Зачепилівка. Забруднення мають локальний характер і пов'язані з діяльністю промислових підприємств, ГРЕС, видобутком газу.

При еколого-економічному управлінні земельними ресурсами сільськогосподарського підприємства обов'язковим є врахування впливу забруднення технічними елементами. На землях забруднених промисловими відходами вводимо у сівозміну вико-овес і горох (очищують землі та зумовлюють екологічну рівновагу).

Досліджувані області мають потужний агра-

рний потенціал (на їх території розміщені високо-розвинені науково-дослідні установи та навчальні заклади, біля 80% земельного фонду займають сільгоспугіддя).

Деградованих, малопродуктивних та забруднених земель на території Сумської області налічується 58,2 тис. га, Харківської – 57,1 тис. га, по Україні – 2339,2 тис. га.

За даними Державного агентства лісових ресурсів України [35] для Сумської області оптимальна лісистість території складає 20,00%, для Харківської – 15,00%, по Україні – 20,00%. В Сумській області пропонується збільшити лісистість до рівня 461,2 тис. га. В Харківській області встановлюється оптимальна лісистість на рівні 15,0%.

Важливими заходами з оптимізації структури угідь як на території досліджуваних областей так і України в цілому має стати видалення з обробітку еродованих та забруднених земель, їх залуження, заліснення чи трансформація в інші угіддя. Це дасть можливість знизити рівень розораності території до екологічно оптимального, встановити оптимальне співвідношення угідь та рекомендовану лісистість території, підвищити родючість земель.

На прикладі об'єктів дослідження – територій Сумської та Харківської областей відповідно до обраних класифікаційних ознак аграрного зонування, що справляють вплив на управління розвитком сільськогосподарських підприємств, визначено межі аграрних зон, які проходять по межах сільських рад адміністративних районів досліджуваних областей в межах встановлених природно-сільськогосподарських районів.

Визначення меж аграрних зон на території областей з урахуванням таких показників як ґрунтово-кліматичні й агрокліматичні умови, зональні типи сільськогосподарського виробництва, зональна, виробнича, господарська спеціалізація, концентрація й інтеграція виробництва, інтенсивність ерозійних процесів, забруднення ґрунтів промисловими відходами, співвідношення земельних угідь, тенденції до підвищення кваліфікаційного рівня населення та забезпечення кваліфікованими кадрами аграрних та переробних підприємств, рівень трудовіддачі тощо.

Необхідною умовою екологічного управління земельними ресурсами сільгосппідприємств є застосування екологічно безпечних технологій при вирощуванні сільгосппродукції та перевірка виробленої продукції на відповідність державним та міжнародним екологічним нормам і стандартам.

Вирощуванню екологічно чистої продукції сільськогосподарськими підприємствами сприятиме приведення співвідношення земельних угідь (рілля, природні кормові угіддя, ліси та інші лісо-

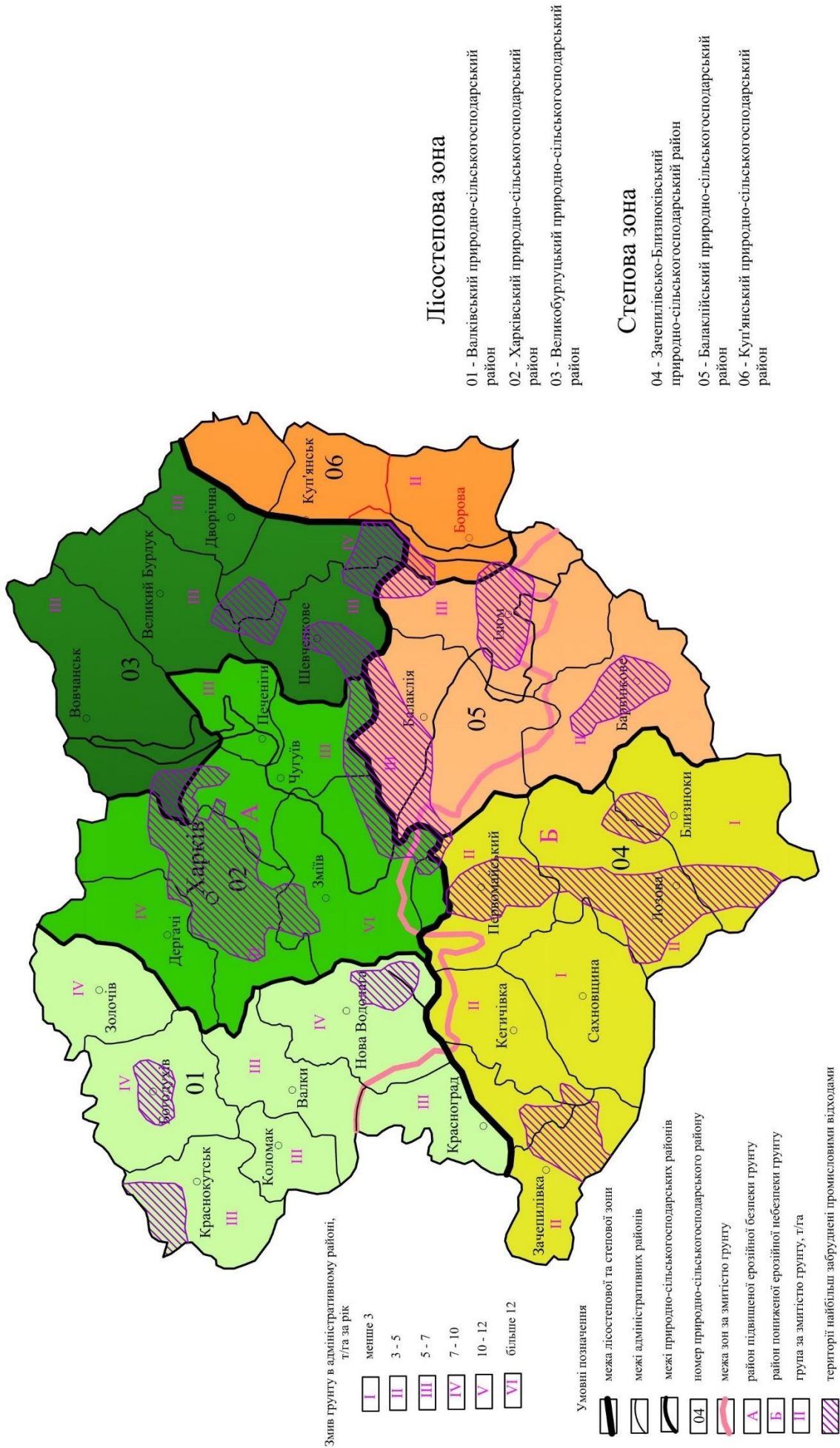

Рис. 4. Схема аграрного зонування земель та екологічного районування Харківської області*

Fig. 4. Scheme of agrarian land zoning and ecological zoning of the Kharkiv region*

*Джерело: розроблено авторами

вкриті площі) у межах аграрних зон до оптимального шляхом переведення еродованої, малопродуктивної та деградованої ріллі у сіножаті та пасовища, заліснення земель, вапнування кислих

грунтів та гіпсування солонцюватих (табл. 3).

Розраховано фактичне та оптимальне співвідношення земельних угідь у межах аграрних зон Сумської та Харківської областей (табл. 4).

Таблиця 3

Площі переведення ріллі в природні кормові угіддя та ліси, вапнування та гіпсування ґрунтів на території аграрних зон Сумської та Харківської областей, тис. га*

Аграрні зони	Залуження	Заліснення	Вапнування	Гіпсування
Сумська область				
I	1,4	2,4	127,2	-
II	24,4	3,0	185,0	43,2
III	31,8	1,1	79,1	-
IV	0,7	0,13	8,7	3,2
Харківська область				
I	1,4	22,5	18,2	-
II	0,1	1,4	51,4	-
III	1,2	21,1	12,4	-

*Джерело: розраховано авторами

Таблиця 4

Фактичне та оптимальне співвідношення земельних угідь у межах аграрних зон Сумської та Харківської областей*

Аграрні зони	Співвідношення земельних угідь (рілля: природні кормові угіддя : ліси та інші лісовкриті площі)	
	фактичне	оптимальне
Сумська область		
I	1 : 0,64 : 0,89	1 : 0,67 : 0,94
II	1 : 0,34 : 0,13	1 : 0,39 : 0,14
III	1 : 0,32 : 0,40	1 : 0,46 : 0,44
IV	1 : 0,28 : 0,14	1 : 0,29 : 0,15
Харківська область		
I	1 : 0,21 : 0,18	1 : 0,22 : 0,21
II	1 : 0,27 : 0,29	1 : 0,28 : 0,30
III	1 : 0,19 : 0,04	1 : 0,20 : 0,08

*Джерело: розраховано автором на основі звітностей за формою б-зем

На території сільськогосподарських підприємств у межах аграрних зон пропонується проводити заходи з економіко-екологічного управління земельними ресурсами: вирощування сільськогосподарської продукції, яка за міжнародними та державними стандартами якості є конкурентоспроможною на зовнішньому та внутрішньому ринках; пільгове оподаткування виробників екологічно чистої продукції; економічне стимулювання раціонального використання земельних ресурсів.

Економічне стимулювання раціонального використання земельних ресурсів полягає у наданні податкових та кредитних пільг у разі реалізації заходів відповідно до регіональних програм використання та охорони земель, виділення коштів з державного та місцевого бюджетів юридичним та фізичним особам для відновлення попереднього

стану земель, порушених не з їх вини, звільнення від плати за землю за земельні ділянки, що перебувають у стадії освоєння та відновлення їх родючості відповідно до загальнодержавних та регіональних програм використання та охорони земель, компенсацію коштів юридичним та фізичним особам за земельні ділянки, що підлягають консервації чи віднесенню до національного державного резервного фонду. Економічне стимулювання передбачає економію коштів сільськогосподарськими підприємствами в результаті зменшення витрат на екологічні заходи за рахунок виводу з інтенсивного використання еродованих площ земель, що перебувають у складі сільськогосподарського підприємства, шляхом обміну на нееродовані.

Змив ґрунту на території аграрних зон та вартість 1 тони гумусу представлено в табл. 5.

Змив ґрунту в розрахунку т/га за рік та вартість тони гумусу,
дол. США, в межах аграрних зон Сумської та Харківської областей*

Аграрні зони	Змив ґрунту, т / га на рік	Вартість тони гумусу, доларів США
Сумська область		
I	3 – 5	200
II	до 5	200
III	5 – 10	200
IV	3 – 5	200
Харківська область		
I	5 – 10	200
II	3 – 7	200
III	до 5	200

*Джерело: сформовано авторами на основі даних ДП «Сумський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою» та ДП «Харківський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою»

Викуп земель з метою їх трансформації в інші угіддя повинні проводити місцеві державні адміністрації за розпорядженням відділів державного контролю за використанням та охороною земель, які виявили еродовані землі. Якщо на земельну ділянку, в межах якої розташовані угіддя, що підлягають трансформації, не оформлено право власності чи користування, відділ державного контролю за використанням та охороною земель після отримання розпорядження місцевої державної адміністрації (за місцем розташування земельної ділянки) повинен протягом 30 днів почати відповідні роботи з трансформації. Якщо на земельну ділянку або її частину, в межах якої розташовані угіддя, що підлягають трансформації, оформлено право власності чи користування, то відділ державного контролю за використанням та охороною земель разом з територіальними органами Держгеокадастру України повинні запропонувати власнику чи користувачу рівноцінну земельну ділянку тій, що підлягає вилученню (здійснити обмін земельних ділянок за нормативною грошовою оцінкою відповідно до ст. 132 ЗК) із земель запасу, резервного фонду чи з невитребуваних земельних часток (паїв) за місцем розташування вилученої земельної ділянки. Якщо власник земельної ділянки не погоджується на обмін, вилучена земельна ділянка сільськогосподарського призначення повинна бути викуплена за експертною грошовою оцінкою відповідно до ст. 5 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності». Збитки, заподіяні власнику та користувачу в наслідок вилучення земельної ділянки, повинні бути відшкодовані відповідно до Постанови Кабміну «Про Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та

землекористувачам». Рекомендуємо Міністерству аграрної політики та продовольства України законодавчо закріпити зазначені положення та прийняти Порядок трансформації угідь, розташованих на еродованих та забруднених землях.

Вилучені земельні ділянки передаються у державну форму власності та формують відповідно до місця розташування національний державний резервний фонд в межах визначеної адміністративно-територіальної одиниці, що сприятиме захисту ринку сільськогосподарських земель від монополістів.

Висновки. Наукова новизна одержаних результатів стосується удосконалення еколого-економічного управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств в умовах зональності з урахуванням потенціалу аграрних зон. Найбільш вагомими науковими результатами є наступні.

На нашу думку, економіко-екологічне управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств слід розглядати як діяльність у сільськогосподарському виробництві, яка спрямована на забезпечення населення продовольством та інших галузей національної економіки сировиною за оптимального рівня капіталовкладень у ресурси й їх максимальної віддачі при дотриманні екологічних цілей і програм щодо забезпечення норм і вимог раціонального використання земель сільгосппідприємств з метою одержання екологічно чистої рослинницької та тваринницької продукції при одночасному збереженні природних ресурсів. Економічне управління земельними ресурсами буде здійснюватися через механізм державного контролю за виробництвом сільгосппідприємствами екологічно чистої продукції, збільшення виробництва валової продукції рослинництва та тваринництва. Екологічне управління – через механізм заохочення сільськогоспо-

дарських підприємств у виробництві екологічно чистої продукції.

Підтверджено, що об'єктом економіко-екологічного управління виступає земельно-ресурсний потенціал сільгосппідприємства, суб'єктом управління – органи державної влади та місцевого самоврядування, працівники апарату управління підприємств, землевласники та землекористувачі. Сільськогосподарське підприємство – це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, сформований відповідно до зональних ознак території, який має права юридичної особи й основними видами діяльності якого є: вирощування та переробка виробленої якісної, у т.ч. екологічно чистої, сільськогосподарської продукції з високим рівнем товарності на ринку; науково-дослідна діяльність; торговельна й інші види господарської діяльності в аграрному секторі економіки.

Виділено аграрне зонування як галузеве в аграрному секторі економіки, розкрито його компонентну структуру. Доведено, що аграрне зонування – це галузеве зонування земель в аграрному секторі економіки, яке здійснюється за такими класифікаційними ознаками, як співвідношення земельних угідь, коефіцієнт ерозійної небезпеки, змив ґрунту, наявність забруднених територій, відносна однорідність ґрунтово-кліматичних умов, що справляють відбиток на ефективність використання наявних земельних ресурсів, зональні типи сільськогосподарського виробництва, спеціалізація сільгосппідприємств. Аграрна зона включає в себе однорідні земельні масиви з відповідним виробничим потенціалом і рівнем еколого-антропогенного навантаження та дозволяє органам державного управління визначитися з потенційними можливостями виробничої діяльності аграрних підприємств. У межах Сумської області було виділено чотири аграрні зони, Харківської – три. Залежно від належності землекористування до аграрної зони сільськогосподарське підприємство одержує інформацію про

районовані культури, найбільш придатні для вирощування на його території, види сівозмін, технологічні заходи з використання й охорони земель, обмеження на вирощування окремих культур. Такі економічні показники розвитку підприємства, як спеціалізація, концентрація й інтеграція виробництва, при вмілому застосуванні сприятимуть підвищенню ефективності використання земельних ресурсів. Соціально-економічні класифікаційні ознаки аграрного зонування дозволять визначати рівень трудовіддачі та здійснити інтеграцію праці.

Для економічного обґрунтування коефіцієнтів оптимального співвідношення земельних угідь з використанням зонального підходу та для врахування площ еродованих, малопродуктивних і забруднених земель, розташованих на території адміністративно-територіальних одиниць, було визначено оптимальне співвідношення угідь (рілля : природні кормові угіддя : ліси й інші лісовкриті площі): по Сумській області – 1,00:0,43:0,39; по Харківській – 1,00:0,23:0,25. Оптимальна рекомендована розораність території визначена для Сумської області – 49,0; для Харківської – 59,6. Обґрунтовано економічну доцільність і запропоновано порядок трансформації еродованих земель, господарське використання яких за призначенням є економічно не ефективним. Це має сприяти зменшенню обсягів капіталовкладень сільськогосподарських підприємств у виробництво, забезпечити збільшення обсягів екологічно чистої продукції з одиниці площі та підвищення її конкурентоздатності.

При запровадженні досліджень у виробництво, враховуємо, що екологічне зонування дає обмеження на вирощування певних культур з урахуванням локальних особливостей. Запропоновано вводити у сівозміну на забруднених землях виловес і горох, які забезпечують екологічну рівновагу та сприяють очищенню земель від шкідливих елементів.

Список використаної літератури

1. Конституція України: у ред. від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30, ст. 141.
2. Земельний кодекс України: у ред. від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 3-4, ст. 27.
3. Тейлор Ф. Принципи наукового менеджмента: монографія / Ф. Тейлор. – М.: Контролінг, 1991.
4. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс; пер. проф. Н.Н. Любимова. – М.: Гелиос АРВ, 2012. – 352 с.
5. Оуэн Р. Избранные сочинения: в 2-х т. / Р. Оуэн – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 768 с.
6. Ricardo D. (1971). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. 1-st edition, 1817. Harmondsworth: Penguin reprint [R. M. Hartwell, editor].
7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Эксмо, 2007.
8. Файоль А. Общее и промышленное управление / А. Файоль. – М., 1991. – 388 с.
9. Вервейко А.П. Проблеми формування землекористувань при різних формах власності на землю / А.П. Вервейко // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: кол. монографія у 2-х т. Т. 1 / [за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева]. – К.: ІАЕ, 2001. – С. 119–122.

10. Горохов Г.И. Особенности современного землеустройства и его значение для осуществления Продовольственной программы и развития сельского хозяйства : лекция / Г.И. Горохов. – Х.: ХСХИ, 1984. – 26 с.
11. Горлачук В.В. Управління земельними ресурсами: навч. посібник / [В.В. Горлачук, В.Г. В'юн, А.Я. Сохнич] ; за ред. В.Г. В'юна. – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2002. – 316 с.
12. Управління земельними ресурсами: підручник / [В.В. Горлачук, В.Г. В'юн, І.М. Песчанська, А.Я. Сохнич та ін.]; за ред. проф. В.В. Горлачука. – [2-ге вид., випр. і переробл.] – Львів: «Магнолія плюс», 2006. – 443 с.
13. Третьяк А.М. Управління земельними ресурсами / А.М. Третьяк, О.С. Дорош; за заг. ред. А.М. Третьяка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2008. – 462 с.
14. Мартин А. Управління земельними ресурсами: пріоритетні завдання на сучасному етапі реформ / А. Мартин // Землевпоряд. вісн. – № 2. – 2008. – С. 30–36.
15. Добряк Д.С. Класифікація та екологобезпечне використання сільськогосподарських земель / Д.С. Добряк, О.П. Канаши, І.А. Розумний. – К., 2001. – 309 с.
16. Канаши О. Схема-карта природно-сільськогосподарського районування території України – презентована! Деталізують її землевпорядники низових структур / О. Канаши // Землевпоряд. вісн. – № 1. – 2007. – С. 30–31.
17. Методичні рекомендації щодо здійснення природно-сільськогосподарського районування (зонування) земель України / Д.С. Добряк, О.П. Канаши, С.О. Осипчук та ін. // Землевпоряд. вісн. – № 4. – 2004. – С. 46–56.
18. Теоретичні засади зонування земель в Україні: монографія / О.С. Дорош, Н.В. Ісаченко, А.Г. Мартин, С.О. Осипчук, Г.К. Лоїк. – К.: МВЦ «Медінформ», 2011. – 183 с.
19. Научно-методические основы природно-сельскохозяйственного районирования Украинской ССР / Б.С. Носко, Р.Г. Деревянко, Б.М. Чепков и др. // Агрехимия и почвоведение. – 1985. – Вып. 48. – С. 3–8.
20. Економіка сільського господарства: підручник / [О.І. Здоровцов, Л.І. Касьянов, В.І. Мацібора, В.Й. Шиян] ; за ред. О.І. Здоровцова, В.І. Мацібори. – К.: Вид-во УСГА, 1993. – 320 с.
21. Larsson G. Land Development by Participation. Stockholm: KTH, 2000.
22. Осипчук С. Зонування земель: теоретико-методологічні підходи з огляду європейської та вітчизняної практики / С. Осипчук // Землевпоряд. вісн. – № 11. – 2009. – С. 18–25.
23. Про зонування земель: проект Закону України [Електронний ресурс] // [Офіційний сайт Верховної Ради України]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.
24. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07 липня 2011 р. №3613-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 8, ст. 61.
25. Про генеральну схему планування території України: Закон України від 07 лютого 2002 р. №3059-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 30, ст. 204.
26. Економіка сільського господарства: навч. посібник / [В.К. Збарський, В.І. Мацібора, А.А. Чалий та ін.] ; за ред. В.К. Збарського і В.І. Мацібори. – К.: Каравела, 2009. – 264 с.
27. Гудзь В.П., Примак І.Д., Будьонний Ю.В., Танчик С.П. Землеробство: підручник / за ред. В.П. Гудзя. – [2-ге вид., переробл. та доп.] – К.: Центр учб. л-ри, 2010. – 464 с.
28. Бредіхін О. Економічні проблеми охорони земель на нинішньому етапі розвитку земельних відносин / О. Бредіхін // Землевпоряд. вісн. – № 8. – 2012. – С. 13–18.
29. Докучаев В.В. Наши степи прежде и теперь / В.В. Докучаев // Собр. соч. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1951. – Т. 6. – С. 13–102.
30. Козлов Н.В. Современные причины деградации и агроэкологическое состояние пахотных земель Украины / Н.В. Козлов, Н.В. Палапа // Современные проблемы охраны земель. – К.: СОПС Украины НАН Украины, 1997. – Ч. 1. – С. 86–88.
31. Бавровська Н.М. Еколого-економічне обґрунтування раціонального землекористування територіальних соціально-природних комплексів регіону : монографія / Н.М. Бавровська, А.Г. Мартин. – К.: МВЦ «Медінформ», 2012. – 307 с.
32. Созінов О.О. Сучасні деградаційні процеси, еколого-агрономічний стан та оцінка придатності сільськогосподарських земель для створення екологічно чистих сировинних зон і господарств / М.В. Козлов, А.Г. Сердюк та ін. // Агроекологія і біотехнологія: зб. наук. пр. – К., 1998. – Вып. 2. – С. 54–65.
33. Риборські І. Вплив складу угідь на екологічну стабільність території / І. Риборські, Е. Гойке // Землевпорядні роботи в спеціальних умовах. – Татранська Ломніца, 1988. (на словацькій мові).
34. Бяллович Ю.П. Нормативы оптимальной лесистости равнинной части УССР / Ю.П. Бяллович // Лесоводство и агролесомелиорация. – К.: Урожай, 1972. – Вып. 28. – С. 54–65.
35. Загальна характеристика лісів України [Електронний ресурс] / Державне агентство лісових ресурсів України. – Режим доступу: <https://forest.gov.ua/napryamki-diyalnosti/lisi-ukrayini/zagalna-harakteristika-lisiv-ukrayini>

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу

Improving of ecological and economic management of land resources by with zonal aspect

*Alona Iukhno*¹,

PhD (Economics), Assistant, Department of Land Resources Management and Cadaster,

¹State Biotechnological University, 44 Alchevskikh St., Kharkiv, 61002, Ukraine;

*Volodymyr Opara*²,

PhD (Technics), Professor, Department of Physical Geography and Cartography,

²V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine;

*Iryna Buzina*¹,

PhD (Agriculture), Associate Professor, Department of Ecology and Biotechnology

ABSTRACT

Introduction. The development of land relations in Ukraine has led to changes in land management. The redistribution of land as the main national wealth of our state have exacerbated the economic and environmental problems of agricultural land use. Ukrainian agricultural producers must to ensure effective competition, production of environmentally friendly products, focus on the world market and determine the need to improve environmental and economic management of land resources.

The purpose of article. The purpose of the study is the theoretical and methodological justification of ecological and economic management of land resources in the structure of zonal approaches to the formation and development of agricultural enterprises and the development of practical recommendations for improving the efficiency of land use by agricultural producers.

Methods. The research used scientific and methodological foundations of natural-agricultural zoning of the territory of Ukraine, the allocation of taxonomic units of zoning and their main characteristics.

Results of work. The scientific novelty of the obtained results concerns the improvement of ecological and economic management of land resources of agricultural enterprises in the conditions of zoning, taking into account the potential of agricultural areas.

Economic and ecological management of land resources of agricultural enterprises should be considered as an activity in agricultural production aimed at providing the population with food and other sectors of the national economy with raw materials at the optimal level of investment in resources and their maximum return in compliance with environmental goals and programs.

Agricultural zoning as a branch in the agricultural sector of the economy is highlighted, its component structure is revealed. The agrarian zone includes homogeneous land massifs with the corresponding production potential and level of ecological and anthropogenic loading and allows public administration bodies to be defined with potential possibilities of production activity of the agrarian enterprises. Within the Sumy region, four agricultural zones were identified, and in the Kharkiv region, three. Depending on the affiliation of land use to the agrarian zone, the agricultural enterprise receives information on zoning crops most suitable for cultivation on its territory, types of crop rotations, technological measures for land use and protection, restrictions on growing certain crops. Economic indicators of enterprise development, such as specialization, concentration and integration of production, with skillful application will help increase the efficiency of land use. Socio-economic classification features of agricultural zoning will determine the level of labor efficiency and the integration of labor. To economically justify the coefficients of the optimal ratio of land using a zonal approach and to take into account the area of eroded, unproductive and contaminated land located in the administrative-territorial units, the optimal ratio of land was determined (arable land: natural forage lands: forests and other forests): in the Sumy region: 1.00: 0.43: 0.39; in the Kharkiv region: 1.00: 0.23: 0.25.

When introducing research into production, we take into account that ecological zoning restricts the cultivation of certain crops, taking into account local characteristics.

Keywords: *ecological and economic management of land resources, land zoning, agricultural zones, agricultural enterprise, ecological zoning, optimal ratio of land.*

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy (1996). *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254#Text> [in Ukrainian]
2. *Land Code of Ukraine: Adopted 25.10.2001 № 2768-III. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (2002). 3-4, 27.* [in Ukrainian]
3. *Teilor F. (1991). Pryntsyipy nauchnoho menedzhmenta: monohrafiya [Principles of scientific management]. Moscow, Kontrolynh [in Russian]*
4. *Keins Dz. (2012). Obshchaia teoriya zaniatosty, protsenta y deneh [General theory of employment, interest and money]. Moscow, Helyos ARV [in Russian]*
5. *Ouen R. (1950) Selected works [General theory of employment, interest and money]. Moscow, Yzd-vo AN SSSR [in Russian]*
6. *Ricardo D. (1971). On the Principles of Political Economy and Taxation. 1-st edition, 1817. Harmondsworth, Penguin reprint [R. M. Hartwell, editor].*
7. *Smyt A. (2007). Yssledovanye o pryrode y prychnakh bohatsva narodov [A study of the nature and causes of the wealth of peoples]. Moscow, Eksmo [in Russian]*
8. *Faiol A. (1991). Obshchee y promyshlennoe upravlenye [General and industrial management]. Moscow [in Russian]*

9. Verveiko A.P. (2001). *Problemy formuvannia zemlekorystuvan pry riznykh formakh vlasnosti na zemliu [Problems of land use formation with different forms of land ownership]. Problemy efektyvnoho funktsionuvannia APK v umovakh novykh form vlasnosti ta hospodariuvannia: monohrafiia [Problems of effective functioning of agro-industrial complex in the conditions of new forms of ownership and management: monograph]. Kyiv, 119–122 [in Ukrainian]*
10. Horokhov H.Y. (1984). *Osobennosti sovremennoho zemleustroistva y eho znachenye dlia osushchestvleniya Prodo-volstvennoi prohrammy y razvytiia selskoho khoziaistva [Features of modern land management and its importance for the implementation of the Food Program and agricultural development]. Kharkiv [in Russian]*
11. Horlachuk V.V., Viun V.H., Sokhnych A.Ya. (2002). *Upravlinnia zemelnymy resursamy [Land resources management]. Mykolaiv: Vyd-vo MF NaUKMA [in Ukrainian]*
12. Horlachuk V.V., V`yun V.H., Peschanska I.M., Sokhnych A.Ya. (2006). *Upravlinnia zemelnymy resursamy [Land re-sources management]. Lviv: «Mahnoliia plus» [in Ukrainian]*
13. Tretiak A.M., Dorosh O.S. (2008). *Upravlinnia zemelnymy resursamy [Land resources management]. Kyiv: TOV «Avhust Treid» [in Ukrainian]*
14. Martyn A. (2008). *Upravlinnia zemelnymy resursamy: priorytetni zavdannia na suchasnomu etapi reform [Land man-agement: priority tasks at the current stage of reforms]. Messenger of Land Organization, 9, 30-36 [in Ukrainian]*
15. Dobriak D.S., Kanash O.P., Rozumnyi I.A. (2001) *Klasyfikatsiia ta ekolohobezpechne vykorystannia silskohospo-darskykh zemel [Classification and environmentally friendly use of agricultural land]. Kyiv [in Ukrainian]*
16. Kanash O. (2007). *Skhema-karta pryrodno-silskohospodarskoho raionuvannia terytorii Ukrainy – prezentovana! Detalizuiut yii zemlevporiadnyky nyzovykh struktur [The scheme-map of natural-agricultural zoning of the territory of Ukraine is presented! It is detailed by land managers of grassroots structures]. Messenger of Land Organization, 1, 30-31 [in Ukrainian]*
17. Dobriak D.S., Kanash O.P., Osypchuk S.O. (2004). *Metodychni rekomendatsii shchodo zdiisnennia pryrodno-silsko-hospodarskoho raionuvannia (zonuvannia) zemel Ukrainy [Methodical recommendations for the implementation of natural-agricultural zoning (zoning) of lands of Ukraine] Messenger of Land Organization, 4, 46–56 [in Ukrainian]*
18. Dorosh O.S., Isachenko N.V., Martyn A.H., Osypchuk S.O., Loik H.K. (2011). *Teoretychni zasady zonuvannia zemel v Ukraini: monohrafiia [Theoretical principles of land zoning in Ukraine: monograph]. Kyiv: MVTs «Medinform» [in Ukrainian]*
19. Nosko B.S., Derevianko R.H., Chepkov B.M. (1985). *Nauchno-metodycheskye osnovy pryrodno-selskokhoziaistven-noho raionyrovannia Ukraynskoi SSSR [Scientific and methodological bases of natural-agricultural zoning of the Ukrainian USSR]. Agrochemistry and soil science, 48, 3–8 [in Russian]*
20. O.I. Zdorovtsov, L.I. Kasianov, V.I. Matsyhora, V.Y. Shyian (1993). *Ekonomika silskoho hospodarstva [Agricultural economics] Kyiv: Vyd-vo USHA [in Ukrainian]*
21. Larsson G. (2000). *Land Development by Participation. Stockholm: KTH.*
22. Osypchuk S. (2009). *Zonuvannja zemelj: teoretyko-metodologichni pidkhody z oghljadu jevropejskoji ta vitchyzn-janoji praktyky [Zoning of Land: Theoretical and Methodological Approaches in View of European and Local Prac-tices]. Messenger of Land Organization, 11, 18-25 [in Ukrainian]*
23. Verkhovna Rada Ukrainy (2021). *Pro zonuvannia zemel [About land zoning]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian]*
24. Verkhovna Rada Ukrainy (2011). *Pro Derzhavnyi zemelnyi kadastr [About the State Land Cadastre]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>*
25. Verkhovna Rada Ukrainy (2002). *Pro heneralnu skhemu planuvannia terytorii Ukrainy [About the general scheme of planning of the territory of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3059-3> [in Ukrainian]*
26. Zbarskiy V.K., Macyhora V.I., Chaliy A.A. (2009). *Ekonomika sils'koghho ghospodarstva [Agricultural economics]. Kyiv, Karavela [in Ukrainian]*
27. Hudz V.P., Prymak I.D., Budonnyi Yu.V., Tanchyk S.P. (2010) *Zemlerobstvo [Agriculture] Kyiv: Tsentr uchb. l-ry. [in Ukrainian]*
28. Bredikhin O. (2012) *Ekonomichni problemy okhorony zemel na nynishnomu etapi rozvytku zemelnykh vidnosyn [Eco-nomic problems of land protection at the current stage of development of land relations] Messenger of Land Organi-zation, 8, 13–18 [in Ukrainian]*
29. Dokuchaev V.V. (1951) *Nashy stepy prezhe y teper [Our steppes before and now]. Moscow: Yzd-vo AN SSSR [in Russian]*
30. Kozlov N.V., Palapa N.V. (1997) *Sovremennye prychyny dehradatsyy y ahroekolohycheskoe sostoianye pakhotnykh zemel Ukrainy [Modern causes of degradation and agroecological condition of arable lands of Ukraine]. Modern problems of land protection. 1, 86–88 [in Russian]*
31. Bavrovska N.M., Martyn A.H. (2012) *Ekoloho-ekonomichne obruntuvannia ratsionalnogo zemlekorystuvannia terytorialnykh sotsialno-pryrodnykh kompleksiv rehionu : monohrafiia [Ecological and economic substantiation of rational land use of terri-torial social and natural complexes of the region: monograph]. Kyiv, MVTs «Medinform» [in Ukrainian]*
32. Sozinov O.O. (1998) *Suchasni dehradatsiini protsesy, ekoloho-ahronomichni stan ta otsinka prydatnosti silskohospodarskykh zemel dlia stvorennia ekolohichno chystykh syrovynnykh zon i hospodarstv [Modern degradation processes, ecological and agronomic condition and assessment of the suitability of agricultural lands for the creation of ecologically clean raw material zones and farms]. Agroecology and biotechnology, 2, 54–65 [in Ukrainian]*
33. Ryborski I., Hoike E. (1988) *Vplyv skladu uhid na ekolohichnu stabilnist terytorii [The impact of land composition on the ecological stability of the territory]. Tatranska Lomnitsa [in Ukrainian]*
34. Biallovykh Yu.P. *Normatyvy optimalnoi lesystosti ravnynnoi chasty USSR [Standards of optimal forest cover of the plain part of the USSR]. Forestry and agroforestry, 28, 54–65 [in Ukrainian]*
35. *Zahalna kharakterystyka lisiv Ukrainy [General characteristics of forests of Ukraine]. Available at: <https://for-est.gov.ua/napryamki-diyalnosti/lisi-ukrayini/zagalna-harakteristika-lisiv-ukrayini> [in Ukrainian]*